

ПИТАННЯ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Скоробагатько А.В.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

УДК 349.3

Постановка проблеми. Фінансова стабільність є важливою складовою розвитку суспільства, та впливає на рівень забезпеченості населення, особливо це стосується людей похилого віку, однак, на даний час, наша держава економічно не спроможна забезпечити гідне пенсійне забезпечення громадян, які з різних причин стали непрацездатними, про що свідчить невтішний фінансовий стан Пенсійного фонду України. А зростання кількості осіб пенсійного віку посилює соціальне та фінансове навантаження на працююче населення країни і стає причиною уваги сучасного суспільства до розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення (далі НПЗ). Так, за даними НАНУ, до 2020 року один працюючий українець на свої пенсійні внески буде забезпечувати пенсію одного пенсіонера і ще встигати відкладати на забезпечену старість самому собі. А до 2040 року на 1000 працюючих осіб припадатиме 1500 пенсіонерів [1].

Реалії ринкових умов, в яких ми живемо, свідчать, що без належного реформування діючої пенсійної системи та без особистої турботи про своє майбутнє забезпечена старість залишиться недосяжною мрією. Отже, в даній ситуації одним із найдієвіших шляхів вирішення цього важливого для суспільства питання вбачається в подальшому розвитку НПЗ, яке в більшості країн світу є одним з основних інструментів для підвищення рівня пенсійного забезпечення населення. С. Синчук (Сивак) відмічає, як свідчить досвід країн з розвинутою ринковою економікою, недержавне пенсійне страхування є не тільки однією з ключових ланок націо-

нальної системи соціального забезпечення, а й суттєвим важелем макроекономічного регулювання та фінансової стабілізації [2, с. 119]. Ми погоджуємося з думкою вченої. Безперечно, ця форма матеріального забезпечення має стати актуальною й для мільйонів громадян України, що особливо важливо для держави за умов сучасного трансформаційного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що дослідження науковцями проблем реформування пенсійної системи в Україні в останні роки активізувалися. Також зросло й дослідження питань організації та діяльності недержавних пенсійних фондів (далі НПФ), зокрема, про це свідчать публікації вітчизняних вчених таких, як А. Бахмач, Н. Болотіної, О. Васильченко, Ю. Вітки, М. Клемпарського, Н. Кравченко, С. Синчук, Б. Шашківа, Б. Стичинського та ін. Але, оскільки, на даний час питання впровадження і розвитку НПЗ для нашої країни залишається досить проблематичним, тому потребує ґрунтовних наукових досліджень а також пропагування даного виду забезпечення старості.

Метою даної статті є здійснення аналізу ряду положень чинного законодавства України у сфері регулювання пенсійних відносин, а саме: дослідження діяльності НПФ, розгляд основних виплат, які здійснюються цими організаціями, виявлення недоліків в їхній діяльності та надання пропозицій щодо поліпшення їх функціонування.

Виклад основного матеріалу. 9 липня 2003 року Верховна Рада України прийняла закони «Про недержавне пенсійне забезпечення» [3] (далі Закон № 1057-IV) та «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [4], (далі Закон № 1058-IV), які набрали чинності 1 січня 2004 року. Цим самим було здійснено поворот від вироблення концепції до її впровадження у життя. Положеннями цих законів в Україні запроваджується нова, прогресивніша система пенсійного забезпечення, що включає загальнообов'язкове державне пенсійне страхування і недержавне пенсійне забезпечення.

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування передбачає два рівні: перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового пенсійного страхування; другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Система НПЗ передбачає третій рівень, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених чинним законодавством. Створення трирівневої пенсійної системи знаходить підтримку серед вітчизняних вчених, оскільки її перевагами є те, що подібна структура «розвантажує систему державного пенсійного забезпечення, вирішує проблему необґрунтованих пенсійних пільг і дає додаткову можливість громадянам самостійно визначати рівень пенсійного забезпечення» [5, с. 1].

Зосередимо увагу на деяких найхарактерніших аспектах НПЗ. Світова практика свідчить, що найбільш поширеною організаційною формою НПЗ є недержавні пенсійні фонди (далі НПФ). Теперішньому поколінню важливо пам'ятати, що нині створюванні фонди не є чимось суто заморським, уже в 1897 р. в Україні успішно функціонували прообрази нинішніх НПФ – понад 200 пенсійних емеритальних і страхових кас, участь у яких була досить масовою [6, с. 27]. Сьогодні в Україні відповідно до чинного Закону № 1057-IV створюються НПФ, які поділяються на відкриті, професійні, корпоративні.

Норми Закону № 1057-IV передбачають можливість накопичувати кошти для додаткової недержавної пенсії різними способами: за допомогою НПФ, шляхом укладення контрактів між адміністраторами і вкладниками відповідних фондів; залучення страхових організацій, шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризиків настання інвалідності або смерті учасників фонду; укладення з банківськими установами договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах сум, визначених для відшкодування фондом гарантування внесків фізичних осіб. Пи-

тання щодо участі в НПФ як для громадян, так і для роботодавців, як ми вже відзначали, є справою добровільною. З часом, після прийняття відповідного законодавства про професійне пенсійне забезпечення для роботодавців має бути запроваджено обов'язкову сплату пенсійних внесків до НПФ на користь тих працівників, які працюють у шкідливих та важких умовах праці. Такі обов'язкові пенсійні відрахування мають сплачуватися до професійних та корпоративних фондів. Але, на жаль, законодавець із прийняттям відповідного закону зволікає. Так у Верховній Раді був зареєстрований проект Закону про обов'язкову професійну пенсійну систему № 1306 від 11.07.2008р., але він не знайшов підтримки і був відкликаний 16.04.2010 р.).

Зазначимо, що Закон № 1057-IV передбачає інші види пенсійних виплат, ніж пенсії, що призначаються в солідарній системі. Зокрема, встановлено два види пенсій: пенсія на визначений строк; одноразова пенсійна виплата (ст. 60 Закону № 1057-IV). А ст. 62 цього Закону визначає порядок призначення довічної пенсії. Розглянемо більш детально умови здійснення зазначених пенсійних виплат.

Пенсійна виплата з НПФ, відповідно до ст. 1 Закону № 1057-IV, – це грошова виплата учасникові НПФ або його спадкоємцям, що здійснюється за рахунок накопичених у НПФ та облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку грошових коштів у випадках, передбачених цим Законом. Вид пенсійної виплати вибирається добровільно учасниками НПФ, крім випадків, передбачених Законом (ч. 2 ст. 4 Закону № 1057-IV).

Пенсія на визначений строк – виплата, що здійснюється періодично протягом визначеного строку у порядку та випадках, визначених чинним законодавством. Ця виплата здійснюється адміністратором пенсійного фонду, за бажанням учасника фонду на підставі поданої заяви. Виплата пенсії на визначений строк здійснюється за рахунок коштів пенсійного фонду, та розпочинається з дня досягнення учасником фонду віку, визначеного в його заяві. Розмір пенсії визначається за методикою, затвердженою національною комісією, що здійснює регулювання у сфері

ринків фінансових послуг виходячи із суми пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, тривалості виплати пенсії, величини інвестиційного прибутку (збитку), що отримується протягом строку виплати пенсії. Але, при цьому, розмір пенсії розраховується на строк виплати не менш, як десять років від початку здійснення першої виплати. Умови періодичності і тривалість пенсійних виплат визначаються в договорі про виплату пенсії на визначений строк.

Важливим видом забезпечення є одноразова пенсійна виплата – це виплата, що здійснюється одноразово у порядку та у випадках, визначених ст. 65 Закону № 1057-IV. Одноразова пенсійна виплата може здійснюватися адміністратором одноразово на вимогу учасника (а у разі смерті учасника – його спадкоємця) фонду: за наявності медично підтвердженого критичного стану здоров'я; настання інвалідності учасника Фонду; у разі виїзду учасника НПФ на постійне проживання за межі України, а також коли сума належних учаснику фонду пенсійних коштів на дату настання пенсійного віку учасника фонду не досягає мінімального розміру суми пенсійних накопичень, встановленого національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Для отримання пенсійної виплати, що здійснюється одноразово, учасники фонду, а у разі смерті учасника – його спадкоємці, подають адміністратору заяву та документи, які підтверджують їхнє право на отримання цієї виплати. Пенсійна виплата, що здійснюється одноразово, провадиться протягом п'яти робочих днів після отримання відповідної заяви та необхідних документів. А у разі порушення цього строку застосовуються штрафні санкції, так, адміністратор за власний рахунок сплачує отримувачу одноразової пенсійної виплати пеню в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України в розрахунку на 1 день від суми, що підлягала виплаті, за кожний день прострочення платежу, у порядку, визначеному національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Також у системі недержавного пенсійного забезпечення передбачені виплати довічної пенсії (або як їх ще називають довічні анuitети) за умови укладення договору страхування довічної пенсії за рахунок пенсійних коштів учасника фонду. Договір страхування довічної пенсії укладається між учасником фонду та страховою організацією згідно із законодавством про страхування з урахуванням вимог, передбачених чинним Законом № 1057-IV та пенсійним контрактом, після настання пенсійного віку, визначеного учасником фонду відповідно до зазначеного Закону. Довічні пенсії виплачуються учасникам фондів страховими організаціями, з якими ці учасники уклали договір страхування довічної пенсії, за рахунок грошових коштів, перерахованих страховій організації.

Цікавою новелою недержавного пенсійного забезпечення є можливість, а вірніше, право особи отримувати пенсію з НПФ раніше ніж відповідно до умов, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Пенсійний вік, після досягнення якого учасник фонду має право на отримання пенсійної виплати, визначається за заявою учасника фонду, крім випадків, визначених пенсійним контрактом. Вік виходу на пенсію, що визначається учасником фонду, може бути меншим від того, який надає право на пенсію за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, але не більш як на 10 років, якщо інше не визначено законом. Пенсійний вік, за бажанням учасника фонду, також може бути більшим за загальноновстановлений у державі. У заяві що подається адміністратору пенсійного фонду визначається дата настання пенсійного віку. Така заява подається не пізніше ніж за два місяці до настання пенсійного віку, визначеного учасником фонду. Учасник фонду має право змінити визначений ним пенсійний вік шляхом подання про це заяви адміністратору не пізніше ніж за 15 робочих днів до настання визначеного ним пенсійного віку.

Введення «гнучкого» пенсійного віку в НПЗ, на наш погляд, є розумним рішенням законодавця. Можливо, при вирішенні питання пенсійного віку варто враховувати такий підхід і в солідар-

ній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Проведений аналіз свідчить, що визначені в Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» пенсійні виплати мають як спільні риси, так і окремі особливості. Зокрема, до спільних рис можемо віднести наступні:

- договірний характер регулювання пенсійних відносин;
- розміри пенсійних виплат залежать від загальної суми пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду інвестиційного доходу, накопичених за час участі в пенсійній програмі;
- пенсійні виплати здійснюються у грошовій формі в національній валюті України;
- виплати пенсій з НПФ здійснюються незалежно від отримання особою пенсій із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування або виплат із інших джерел.

Відмінність цих пенсійних виплат проявляється:

- у підставах призначення пенсій (досягнення учасником фонду пенсійного віку, визначеного відповідно до цього Закону; визнання учасника фонду інвалідом; медично підтверджений критичний стан здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) учасника фонду; виїзд учасника фонду на постійне проживання за межі України; смерть учасника фонду);
- у строках виплати (визначений термін виплати, довічна виплата, одноразова виплата);
- у періодичності виплати (одноразова, щомісячна);
- у джерелах фінансування (внески громадян, або роботодавців, або тих і інших одночасно).

Неможливість забезпечення гідного рівня життя в похилому віці за допомогою солідарної системи пенсійного забезпечення зрозуміла всім фахівцям і більшості політиків. Поступово це починають усвідомлювати й громадяни України. Проте реальне реформування пенсійної системи вимагає прийняття непопулярних і небажаних для людей рішень. Тому необхідно правдиво сказати, що більшості з них держава не спроможна забезпечити достойне

пенсійне забезпечення і що вони можуть розраховувати лише на мінімальну державну пенсію, а гідне життя у зрілому віці вони повинні самі собі забезпечити.

За період дії Закону № 1057-IV недержавні пенсії не стали масовим додатковим видом соціальних гарантій працівників як майбутніх пенсіонерів. Працездатне населення практично не проявляє ініціативу щодо участі в НПЗ, не маючи відповідно довіри та мотивації до цього, а серед частини вкладників спостерігається тенденція до скорочення або тимчасового припинення сплати внесків на користь учасників, що спричинена нестабільною економічною ситуацією. Зараз, як зазначає фахівець Нацкомфінпослуг О.П. Полінець, приблизно п'ята частина з 97 вітчизняних НПФ не активні [7, с. 9]. При цьому необхідно враховувати, що впровадження системи НПЗ в нашій державі ще протягом тривалого часу гальмуватиметься ментальністю громадян України, зневірою їх у всілякі вклади на майбутнє. Дуже важко буде довести, що вкладені кошти дійсно будуть захищені і не зникнуть в один прекрасний день у невідомому напрямку. Але шляхів покращення життя на пенсії в українців не так багато. Отже, важливим кроком в цьому напрямку має стати розширення недержавного пенсійного забезпечення, що на думку М.М Клемпарського, з якою ми цілком погоджуємося, означатиме перерозподіл відповідальності за пенсійне забезпечення між суб'єктами пенсійних правовідносин: державою, працівником та роботодавцем [8, с. 211]. Такий крок в сучасних умовах, мабуть, найбільш дієвий в оздоровленні пенсійної системи в Україні.

Висновки. Враховуючи досвід, пов'язаний з певними труднощами функціонування системи НПЗ, слід серед основних причин гальмування її розвитку виділити:

- відсутність у державі розвинутого фінансового ринку, який, крім того, погіршується недостатністю інвестування пенсійних коштів в акції підприємств, що мають стратегічне значення для економіки країни, підприємств-монополістів та підприємств із часткою державної власності. Ці фактори зумовлюють відставання розвитку ринку капіталу від потреб інституційних інвесторів;

- суттєвим проблемним питанням є відповідальність суб'єктів НПЗ перед своїми вкладниками коштами статутного фонду та майном цих суб'єктів, що викликає сумніви в надійності механізмів захисту пенсійних вкладів як від інфляційних процесів, притаманних ринковій економіці, так і різного роду зловживань;

- доволі високий розмір адміністративних видатків у недержавних пенсійних фондах, які, крім того, покриваються за рахунок активів учасників пенсійного фонду або їхнього інвестиційного прибутку;

- незацікавленість роботодавців у фінансуванні добровільних пенсійних програм для працівників;

- низький рівень фінансової освіченості населення нашої країни, а також недостатня прозорість системи надання інформації для учасників, зокрема, про фактичних власників установ, що надають послуги у системі накопичувального пенсійного забезпечення (банки, компанії з управління активами, адміністратори недержавних пенсійних фондів);

- відсутність належного нормативного забезпечення. Введення в дію Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» повністю не сформувало правову базу регулювання цих відносин.

В результаті, нерозвиненість системи НПФ позбавляє економіку реальної, внутрішньодержавної, довгострокової фінансової підтримки, не сприяє перетворенню пенсійних активів в ефективний інвестиційний ресурс

Характеризуючи позитивні сторони НПЗ, можна відзначити, що:

- у складних соціально-економічних умовах накопичувальна система пенсійного страхування має стати серйозною альтернативою державній системі загальнообов'язкового пенсійного страхування. Відносини, які закладені в системі НПЗ, більш відповідають ринковій економіці, оскільки вони носять диспозитивний характер і є привабливими як для суб'єктів, які надають послуги з пенсійного страхування, так і для потенційних одержувачів пенсійних виплат;

- розміри внесків і періодичність їх сплати не лімітуються конкретними цифрами. Всі внески до фондів, зокрема, й від роботодавців, зараховуються на індивідуальні рахунки тих осіб, на користь яких вони здійснюються, та є власністю учасника НПФ й переходять у спадок;

- можливість самостійно визначати свій пенсійний вік, а також відсутність необхідності в трудовому стажі;

- наявність різних видів пенсійного страхування призводить до конкуренції, до покращення якості обслуговування учасників пенсійних програм, до появи можливості вибору моделі пенсійного страхування, що зрештою сприятиме підвищенню рівня пенсійного забезпечення громадян.

Певна річ, ще рано робити висновки щодо ефективності НПЗ в Україні, так як структура перебуває на етапі становлення, адже минуло надто мало часу для того, щоб система досягла вагомих результатів, а її діяльність стала відчутною і як інвестиційний ресурс, і як джерело стабільних грошових виплат населенню. Врахування ж вищевикладених аспектів, на наш погляд, сприятиме розвитку в нашій державі важливої складової пенсійної системи – недержавного пенсійного забезпечення, яке має виконати своє соціальне призначення.

1. Пенсия? Негосударственная! Альтернативы нет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ufm.net.ua/about/publications/22>.
2. Сивак С. Організаційно-правові основи недержавного пенсійного забезпечення. // *Право України*. – 1999. – №1. – С. 119-121.
3. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 9 липня 2003 року № 1057-IV // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 47 – 48. – Ст. 372.
4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 49 – 51. – Ст. 376.
5. Майданик Р. Некоторые проблемы концепции НПО на Украине // *Юридическая практика*. – 1997. - № 22.- С. 1.
6. Ткач О. Уроки пенсійної історії. Пенсія. № 3. – 2005. – С. 27-29.
7. Берсенева М. Як виростити другу пенсію // *Вісник Пенсійного фонду України* / № 9 (123) 2012. – С. 9-11.

8. Клемтарський М.М. *Щодо створення недержавних пенсійних фондів / Актуальні проблеми науки трудового права в сучасних умовах ринкової економіки. Матеріали науково-практичної конференції, м. Сімферополь 19-20 травня 2003 р. Харків – 2003. – С. 211- 215.*

Скоробагатко А.В. Правові аспекти недержавного пенсійного забезпечення в Україні

Стаття присвячена особливостям функціонування недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Розглянуті основні види пенсійних виплат, які здійснюються недержавними пенсійними фондами, виявлені їх спільні риси й окремі особливості та визначені деякі аспекти вдосконалення недержавного пенсійного забезпечення.

Ключові слова: пенсійне страхування, пенсійні виплати, недержавні пенсійні фонди.

Скоробагатко А.В. Правовые аспекты негосударственного пенсионного обеспечения в Украине

Статья посвящена особенностям функционирования негосударственного пенсионного обеспечения в Украине. Рассмотрены основные виды пенсионных выплат, которые осуществляются негосударственными пенсионными фондами, выявлены их общие черты и отдельные особенности, определены некоторые аспекты усовершенствования негосударственного пенсионного обеспечения.

Ключевые слова: пенсионное страхование, пенсионные выплаты, негосударственные пенсионные фонды.

Skorobatko A.V. Legal aspects of private (non-state) pensions in Ukraine

The article concerns the peculiarities of the operation of private pension providing in Ukraine. The main types of pension payments are researched which are implemented by private pension funds, their common and separate features were detected, defined some aspects concerning improvement of private pension covering.

Keywords: pension insurance , pension, private pension funds.